

ZYGMUNT LITWIŃCZUK, WITOLD CHABUZ, PIOTR STANEK,
PRZEMYSŁAW JANKOWSKI

*Rozmieszczenie i produktywność krów białogrzbietych
objętych programem ochrony zasobów genetycznych*

Distribution and Performance of Whiteback Cows Embraced Within
the Genetic Resource Conservation Programme

Oddziaływanie czynników środowiskowych jak również selekcja prowadzona przez człowieka doprowadziły do podziału całej światowej populacji bydła na rasy lokalne (bardziej prymitywne) oraz rasy szlachetne – pochodzące z rejonów o wyższej kulturze rolnej. Wymagania człowieka co do produktywności, zmiany zachodzące w systemach produkcyjnych i warunkach hodowli oraz wymagania rynku spowodowały erozję genetyczną, czyli wypieranie ras niskoprodukcyjnych (prymitywnych), takim przykładem są białogrzbiety, przez rasy wysokoprodukcyjne (szlachetne).

Według profesorów Rostafińskiego [9] i Moczarskiego [6] białogrzbiety uważane były za „cenne ze względu na stosunkowo wysoką wydajność mleka, zawierającego dużo tłuszczu (3,8%) i dobre przystosowanie do warunków miejscowych przy jednoczesnej możliwości produkcji zdrowych i pracowitych wołów. Pod względem wielkości produkcji ustępowały miejsca innym importowanym rasom, a w szczególności bydłu fryzyjskiemu, rozprzestrzeniającemu się w całej Europie i świecie.”

Oficjalnie, jako rasa, białogrzbiety były uznawane do II wojny św. Badania nad tą rasą do lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku prowadził jeszcze profesor J. Pająk [7]. Później nie zajmowano się tym problemem, w związku z czym w latach siedemdziesiątych zostały uznane za rasę wymarłą [3, 9]. W roku 1999 rozpoczęto restytucję tej rasy, poczynając od kilku krów (odpowiadających opisowi bydła białogrzbietego), które zlokalizowano w rejonie nadbużańskim. Po kilku latach zaowocowało to uznaniem przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi białogrzbietów za polską rodzimą rasę i otwarciem ksiąg hodowlanych [3, 4].

W opracowanym przez prof. Litwińczuka [2] programie ochrony zasobów genetycznych bydła białogrzbiatego określony został docelowy wzorzec rasowy, który podaje, że ma to być: typ użytkowy mięsno-mleczny, o wysokości w krzyżu zwierząt dorosłych: buhaje 140 cm, krowy 130 cm, umaszczeniu czarnym, rzadziej czerwonym z białym pasem na grzbiecie, wąskim na kłębie i rozszerzającym się ku zadowi, brzeg barwnego obrzeżenia nieregularny, „poszarpany”, brzuch i wewnętrzna strona nóg łaciate lub mocno nakrapiane. Istotne cechy budowy to: ciężki, skrzyniasty łeb, oczodoły o wysklepionym obramowaniu, długa szyja z wyraźnym podgardłem, długi, głęboki tułów, kończyny długie, silne i prawidłowo ustawione, wymię prawidłowo zbudowane i zawieszane. W zakresie produktywności przyjęto: średnią wydajność mleka na poziomie około 4000 kg za laktację, przy zawartości tłuszczu 3,8–4,0% i białka 3,2–3,4%.

Celem pracy było przedstawienie aktualnego, tzn. na dzień 31.12.2005 roku, rozmieszczenia bydła białogrzbiatego na terenie Polski oraz podanie podstawowych informacji o jego produktywności w zakresie wydajności i składu mleka.

MATERIAŁY I METODY

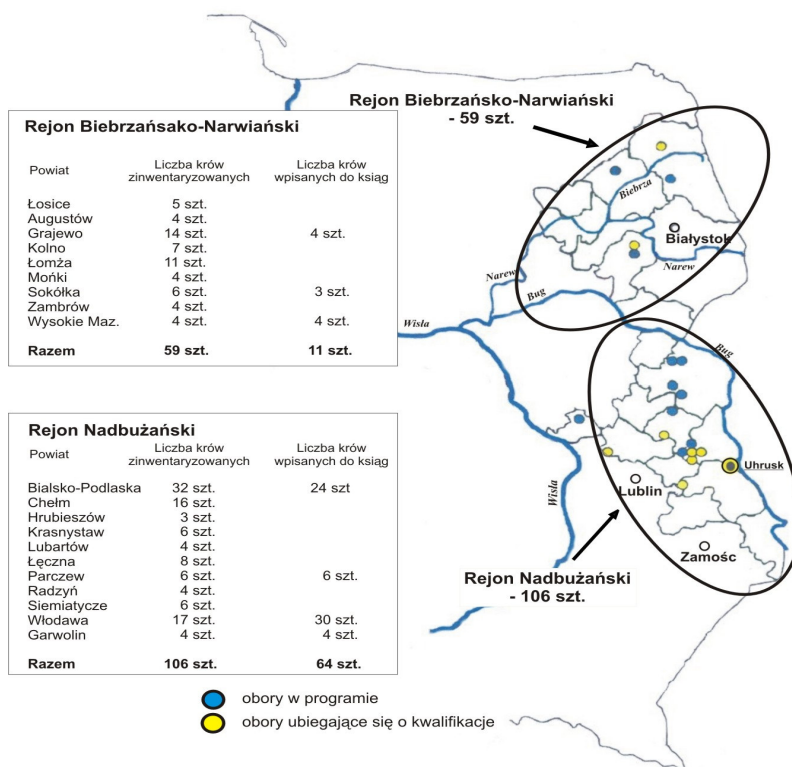
Badaniami objęto dostępną populację krów białogrzbiatych, użytkowanych w 15 gospodarstwach indywidualnych oraz w Gospodarstwie Doświadczalnym Akademii Rolniczej w Ustronie Morskim. Krowy utrzymywane są systemem alkierzowo-pastwiskowym. Żywnienie opiera się głównie na paszach wyprodukowanych w gospodarstwie. W okresie zimowym są to siano i kiszzonka z kukurydzy, latem natomiast podstawę żywienia stanowią pastwiska lub zielonki. Dane do pracy zebrano z dokumentacji hodowlanej (karty jałówki-krowy i tabulogramy T-2) prowadzonej w gospodarstwach oraz z Rejestru dla bydła białogrzbiatego, prowadzonego przez Akademię Rolniczą w Lublinie. Wyrostowość krów określono na podstawie wysokości w krzyżu, natomiast do oszacowania masy ciała posłużono się pomiarem obwodu klatki piersiowej.

Zebrane dane dotyczące wydajności mlecznej krów analizowano w odniesieniu do poszczególnych gospodarstw jak i w zależności od kolejnej laktacji. Uwzględniono dane za laktację 305-dniową lub pełną krótszą. Analizowano wydajność mleka, tłuszczu, białka, laktozy i suchej masy oraz procentową zawartość tych składników.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

W okresie przedwojennym bydło białogrzbiate utrzymywane było głównie na wschód od Wisły, w szczególności w dorzeczu Bugu, Narwi i Niemna. Tutaj przetrwało również do czasów obecnych (ryc. 1). Analizując obecne rozmieszczenie bydła białogrzbiatego, można wyróżnić dwa rejony hodowlane: nadbużański i biebrzańsko-narwiański. W rejonie nadbużańskim zinwentaryzowano ogółem 106 krów, w tym najwięcej w powiecie białkopodlaskim 32 szt., wło-

dawskim 17 i chełmskim 16 (ryc. 1). W rejonie tym jest także zdecydowana większość krów wpisanych do ksiąg hodowlanych, tzn. na dzień 31.12.2005 – 64 szt. Tutaj również znajduje się większość zarejestrowanych gospodarstw utrzymujących bydło białogrzbiete [12]. W powiecie włodawskim w Gospodarstwie Doświadczalnym AR Lublin w Uhrusku zlokalizowane jest stado mateczne, utrzymujące obecnie 15 krów i 4 buhaje rasy białogrzbietej. W rejonie biebrzańsko-narwiańskim zinwentaryzowano ogółem 59 krów, z czego do księgi dotychczas wpisano 11 szt. utrzymywanych w trzech gospodarstwach, po jednym w powiatach: Grajewo, Sokółka i Wysokie Mazowieckie. Należy jednak zauważyć, że z rejonu tego zakupiono kilkanaście krów i jałowic cielnych do stada matecznego i kilku gospodarstw zlokalizowanych w otulinie Poleskiego Parku Narodowego. Liczba krów białogrzbietych utrzymywanych w poszczególnych gospodarstwach waha się od 2 do 15, a liczba młodzieży żeńskiej od 1 do 12 sztuk. Zdecydowana większość krów to zwierzęta stare, tzn. w wieku siedmiu i więcej lat.

Ryc. 1. Rozmieszczenie bydła białogrzbiatego na koniec roku 2005
Distribution of whiteback cattle at the end of 2005

Tab. 1. Rozmieszczenie bydła białogrzbiatego objętego programem ochrony zasobów genetycznych
Distribution of whiteback cattle embraced within the genetic resource conservation programme

Hodowca	Gmina	Powiat	Liczba krów /szt.	Średni wiek (lat)	Kaliber		Liczba młodziży żeńskiej (szt.)
					wysokość w kłębie (cm)	masa ciała (kg)	
I	Urszulin	Włodawa	4	10,0	127,5	590	3
II	Hańsk	Włodawa	2	8,5	125,5	600	2
III	Wola Uhruska	Włodawa	15	8,0	126,5	600	12
IV	Hańsk	Włodawa	2	7,0	132,0	610	0
V	Hańsk	Włodawa	3	6,0	128,5	600	1
VI	Biała Podlaska	Biała Podlaska	9	7,0	125,0	580	5
VII	Parczew	Parczew	6	10,5	127,0	582	6
VIII	Leśna Podlaska	Biała Podlaska	4	7,0	125,0	600	3
IX	Łomazy	Biała Podlaska	4	5,0	127,5	615	3
X	Urszulin	Włodawa	4	8,0	126,0	600	2
XI	Rajgród	Grajewo	4	6,0	127,5	600	4
XII	Suchowola	Sokółka	3	8,0	133,0	620	1
XIII	Topczewo	Wysokie Mazowieckie	4	7,0	123,0	580	0
XIV	Trojanów	Garwolin	4	9,0	124,0	580	1
XV	Wisznice	Biała Podlaska	7	8,0	128,0	580	4
Średnio			75	8,0	126,0	590	47

W porównaniu z danymi podawanymi przez Rostafińskiego [9] z roku 1920, Konopińskiego [1] z roku 1926 i Pająka [7] z roku 1958, obecne krowy białogrzbięte charakteryzuje znacznie większy kaliber (tab. 1). Podobnie jak wysokość w kłębie znacznie zwiększyła się również masa ciała w istniejącej populacji krów białogrzbiętych. W badaniach Rostafińskiego, Konopińskiego i Pająka wynosiła ona odpowiednio: 359,3 kg, 358,8 kg i 457,5 kg, w obecnej natomiast populacji białogrzbiętów wynosi średnio 590 kg (tab. 1).

Według danych z Kółek Kontroli Obór z lat 1935/36 [8] przeciętna wydajność krów białogrzbiętych utrzymywanych na Polesiu wynosiła 2650 kg mleka przy zawartości tłuszczu 3,89%. Podobne wartości podaje Sachs [10]: 2765 kg mleka o 3,8% tłuszczu dla krów z terenu powiatu Brześć. Pająk [7] natomiast w badanej populacji krów białogrzbiętych w latach pięćdziesiątych wykazał wydajność na poziomie 3410 kg mleka i 3,7% tłuszczu.

Tab. 2. Wydajność i skład mleka krów białogrzbietych w niektórych gospodarstwach
Milk yield of whiteback cows and its chemical composition in some farms

Gospodarstwo	Liczba laktacji	Mleko		TuszcZ				Białko			
		kg		kg		%		kg		%	
		<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>X</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>
I	3	3617,00	501,11	131,33	11,24	3,66	0,22	120,67	18,15	3,33	0,20
II	2	4003,50	734,68	132,50	33,23	3,29	0,21	124,50	27,58	3,10	0,11
III	9	3383,78	515,96	120,67	12,16	3,61	0,38	109,89	14,69	3,26	0,15
VI	5	4720,40	848,18	221,80	49,76	4,68	0,37	159,40	30,58	3,37	0,11
VII	29	4814,00	1021,19	217,24	54,27	4,52	0,68	162,52	32,75	3,39	0,30
VIII	2	4534,00	1122,89	171,50	45,96	3,77	0,08	142,00	39,60	3,12	0,11
IX	3	3484,00	733,59	147,00	40,95	4,18	0,30	108,67	22,37	3,12	0,02
XIII	6	4188,50	425,92	170,50	27,70	4,05	0,35	133,83	7,60	3,22	0,26
XV	3	3367,33	47,48	135,67	5,51	4,04	0,21	106,00	2,00	3,33	0,41

Tab. 3. Wydajność krów białogrzbietych w poszczególnych laktacjach
Milk yield of whiteback cows in individual lactations

Laktacja	N (laktacji)	Mleko		Tłuszcz				Białko			
		kg		kg		%		kg		%	
		<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>	<i>x</i>	<i>SD</i>
1	8	3776,33	705,78	150,22	30,81	3,99	0,48	119,44	24,00	3,16	0,12
2	6	4070,33	1315,01	185,00	71,43	4,50	0,66	141,17	48,73	3,45	0,28
3	8	4665,44	1037,05	195,33	62,35	4,18	0,83	153,67	32,17	3,31	0,23
4	7	4424,57	756,11	188,57	46,94	4,24	0,59	140,43	25,11	3,18	0,18
5	11	4308,38	943,74	185,08	66,26	4,22	0,83	142,85	34,47	3,35	0,29
6	7	4149,14	1295,33	173,71	70,84	4,12	0,57	139,29	43,06	3,37	0,35
7	5	3694,40	531,38	158,60	50,56	4,23	0,80	125,20	30,16	3,36	0,34
8	5	4742,20	1192,94	205,00	64,42	4,28	0,53	158,20	36,53	3,36	0,30
9	5	5454,40	919,61	240,00	47,13	4,38	0,22	183,40	26,35	3,38	0,17
Razem	62	4331,48	1032,47	184,55	59,40	4,21	0,64	143,24	36,68	3,32	0,26

Wydajność mleczna obecnie utrzymywanych białogrzbietek została oceniona na podstawie wyników z oceny użytkowości mlecznej, prowadzonej przez oddział Krajowego Centrum Hodowli Zwierząt w Lublinie w latach 1999–2005. Przeciętna wydajność mleka krów tej rasy utrzymywanych w poszczególnych gospodarstwach wahała się od 3367,3 do 4814,0 kg. Średnia dla całej populacji, obliczona na podstawie 62 laktacji, wynosi 4331,5 kg, przy zawartości tłuszczu 4,21%, białka 3,32%, laktozy 4,68% i suchej masy 12,64%. Najwyższą średnią wydajność (4814,0 kg) uzyskano w gospodarstwie zlokalizowanym w powiecie parczewskim, utrzymującym obecnie sześć krów białogrzbietych, którego właściciele od dawna są bardzo przywiązani do bydła białogrzbietego.

Wyniki przedstawione w tabeli 2 i 3 wskazują na dużą zmienność w wydajności mleka i jego składzie w obecnie restytuowanej populacji bydła białogrzbietego. Jest to bardzo ważne dla przyszłej pracy hodowlanej w objętej programem ochrony zasobów genetycznych populacji bydła białogrzbietego. Daje bowiem nadzieję na zachowanie jak największej puli genów tej starej, rodzimej rasy.

WNIOSKI

1. Zarejestrowana populacja bydła białogrzbietego liczy ponad 120 sztuk, w tym 75 krów. Zlokalizowana jest ona w głównej mierze na Polesiu, przede wszystkim w powiatach: Włodawa, Biała Podlaska i Parczew.
2. Zdecydowana większość krów to zwierzęta stare, tzn. w wieku 7 i więcej lat.
3. Utrzymywane obecnie krowy białogrzbiete wykazują się znacznie większym kalibrem niż opisywane w okresie międzywojennym i w latach pięćdziesiątych XX wieku.
4. Wyniki uzyskane z oceny użytkowości mlecznej wskazują na to, że populacja bydła białogrzbietego charakteryzuje się średnią wydajnością mleka na poziomie około 4300 kg, o zawartości tłuszczu 4,2% i białka 3,32%.

PIŚMIENNICTWO

1. K o n o p i ń s k i T.: Studia zootechniczne nad bydłem w Polsce. Poznań 1926.
2. L i t w i ń c z u k Z.: Program hodowlany ochrony zasobów genetycznych bydła białogrzbietego. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2003.
3. L i t w i ń c z u k Z., C h a b u z W., S t a n e k P., J a n k o w s k i P., O c h a b E.: Białogrzbiety – stara rodzima rasa bydła. *Przeł. Hod.*, 10, 13–16, 2003.
4. L i t w i ń c z u k Z., C h a b u z W., S t a n e k P., J a n k o w s k i P.: Wstępne wyniki badań nad odrębnością genetyczną bydła białogrzbietego. *Ann. UMCS, EE, XXI, N1*, 41–46, 2003.

5. Litwińczuk Z., Stanek P., Chabuz W., Jankowski P.: Whitebacs – The Native Cattle of The Polesie Region. Teka Kom. Ochr. Kszt. Środ. Przynr., PAN, vol. 1, 130–138, Lublin 2004.
6. Moczarski Z.: Hodowla bydła. Warszawa 1927.
7. Pająk J.: Zarys chowu bydła. Warszawa 1958.
8. Polskie Towarzystwo Zootechniczne. Sprawozdanie z działalności Kółek Kontroli Obór za rok 1935/36.
9. Rostański J.: Rasy bydła domowego jego hodowla i żywienie. Warszawa 1920.
10. Sachs A.: Przyczynek monograficzny do studiów nad pogłowiem białogrzbietów w powiecie Brześć n/B. Praca dyplomowa SGGW, Warszawa 1935.

SUMMARY

The studied material included a population of whiteback cows' performance in 14 individual farms and at the Uhrusk Experimental Station of Agricultural University in Lublin. We distinguish two breeding regions currently: nadbużański and biebrzańsko-narwiański. The registered whitebacks population have over 120 pieces of cattle with 75 cows. It is mainly localised in Polesie region in the districts of Włodawa, Biała Podlaska and Parczew. Most cows are seven years old or older. On the basis of 62 lactations it was ascertained that the average milk yield of whiteback cows amounted to 4331.5 kg, with the concentration of 4.21% fat, 3.32% protein, 4.68% lactose and 12.64% dry matter.